

ЖИТТЯ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ

І.Ф.ДРАЧ, М.В.ПОПОВИЧ
С.Б.КРИМСЬКИЙ

ГРИГОРІЙ
СКОВОРОДА

Харків
«ФОЛІО»
2021

ЗЕРНО

У степах Лівобережжя, де течуть Сула з Удаєм, Псел, Ворскла й Оріль, часто траплялися порослі дикого жита і пшениці. В напоєному сонцем і пахощами степу, де в травах людина поринала з головою, полум'яніли розкішні польові квіти, а з-під ніг розліталися вусебіч хмари коників-стрибунців, раптом з'являвся острівець нужденних колосків-самосівів, загублених бризок хліборобської культури. За різних обставин потрапляли в цей чорнозем слов'янські зерна. Мабуть, якісь із них залишилися тут ще з тих часів, коли сіверяни, рятуючись од татар, втікали з Посулля на північ. Століттями потім ці степи то заселялися працьовитими хліборобами, то знову порожніли. З початку сімнадцятого століття сюди стали

переїжджати із своїм скромним скарбом селянські сім'ї з Київщини, Поділля і Брацлавщини, засновуючи нові слободи і заселяючи старі спустілі поселення.

Містечко Чорнухи, що розкинулося на косогорі над річкою Многою та в низині, біля берегів Сурмачки, належить до найдавніших поселень. Усередині містечка збереглися земляні вали, частину Чорнух, обгороджену цими давніми насипами, жителі з давніх-давен називали гóродом. Чому — толком ніхто не знав, бо склад мешканців постійно мінявся. За гетьмана Петра Дорошенка Чорнухи, де жило вже друге чи третє покоління новопоселенців, начисто було спалене татарами. Минуло близько сорока років, і містечко майже повністю зруйнували шведи, порубавши всіх його захисників. Але відходили вороги, і поверталися на згрища вцілілі сім'ї, оселялися нові землероби, рибалки, скотарі, ремісники. За часів Петра Першого це було вже велике сотенне містечко Лубенського полку. Згодом його укріпили фортечним валом, обставленим палями, з розкатами для гармат, оточили ровом, і воно стало надійним захистком від татарських наскоків.

Десь тут, над Многою, була й невелика садиба бідного козака Сави Сковороди, якого у козачому компуті — офіційному списку осіб козачого стану — без пошани названо Савкою.

Яким вітром принесло сюди Савин рід, коли й чому його предкові приліпили прізвисько

Сковорода — ніхто не знає. Знаємо лише, що Григорій Савич Сковорода був нащадком сміливих, працьовитих і кмітливих переселенців, прагнення і настрої яких відбила народна пісня:

*Покинь батька, покинь мати, покинь всю худобу,
Йди з нами, козаками, на Україну, на слободу,
На Україні всього много — і паши, і браги,
Не стоять там ворожі ляхи, козацькїі вороги;
На Україні суха риба із шапраном:
Будеш жити з козаком, як із паном,
А у Польщі суха риба із водою:
Будеш жити з ворожим ляхом, як з бідною.*

Палажка Сковородиха народила другого сина глибокої осені 1722 року, коли було закінчено польові роботи, а щедрий чорнозем на вулицях і на шляху з Лохвиці до Пирятина перетворився в непролазне болото. Почалося ще одне життя, хід якого здавався визначеним: спочатку малого поблажливо, а інколи й з досадою називатимуть куколем, кашником або ротом, літ у десять пастушком, а в шістнадцять — робітничком. Може, хлопець навчиться грамоти у школі, а там його приймуть до парубоцького товариства, і він співатиме, колядуватиме й гулятиме, як інші, й теж читатиме на Катерини житіє Варвари-великомучениці, щоб приснилася суджена, й працюватиме на землі, якщо не загине десь у поході, а то стане дячком чи й попом...

Але почалося життя, що не вкладалося у звичайні рамки, — життя Григорія Сковороди.

Світ відкрився йому в бідній селянській хаті, й він назавжди запам'ятав її закурений сволок і прохолодну долівку, темряву сіней, пахощі прив'ялої трави, розсипаної по підлозі, й дерев'яний кадуб із холодною водою, стежку в дворі, порослому споришем, тік, город і вигін, мальви й кручені паничі під вікнами, теплу куряву вулиці. Він залишив цей дім у шістнадцять років, так і не ставши чорнухинським парубком-козачком, орачем і косарем. Не можна зрозуміти мети його шукань, не з'ясувавши: з чим він пішов із рідного дому в світ? Що він уже знав і що хотів знайти?

Біограф Григорія Сковороди Михайло Ковалинський із слів свого вчителя так характеризує його батьків: «Вони мали господарство міщанське, середнього достатку, але чесністю, правдивістю, гостинністю до прочан, побожністю, миролюбним сусідством відрізнялися у своєму колі».

Щоб відзначатися гостинністю до прочан на Україні, треба було мати чимало душевності: старці тоді користувалися особливою пошаною, вони розповідали всілякі новини та старовинні історії, співали думи, народні пісні й церковні псалми.

Сім'я була дружна й трудяща. З невеликим господарством Сава управлявся разом із жінкою та старшим сином Степаном. Менший же, Гриць, мав, мабуть, більше вільного часу і міг бавитись з такими ж кашниками, гуляти в лісі. Він не був відлюдькуватий, але любив побути на самоті, навіть у хаті часто сідав у куточку й шепотів щось

вивчене або почуте, мугикав якись мелодії. Семи років Гриць уже читав Псалтир і в неділю та на свята, як дорослий, ішов до церкви на крилас, де співав чистим, дзвінким голосом, зворушуючи односельців. Особливо подобався йому псалом Іоанна Дамаскіна про трьох отроків-мучеників.

Зовсім малим пішов він до школи. Звичайно школа містилася в хаті, що стояла близько від церкви, там же часто жив дяк-учитель. Всі учні, менші й старші, сиділи в одній кімнаті за довгими столами. У хаті стояв неймовірний гамір. Наймолодші, що цілий рік учили слов'янський буквар, уголос повторяли: «Аз, буки, веді, глагол, добро, єсть, живіте...» Тут же інші читали вголос Часослов або писали, а найстарші вивчали Псалтир. Кілька разів на тиждень у школі, а в гарну погоду десь під повіткою старшокласники навчалися співу. Розучували на вісім гласів псалми, а потім ірмоси. Крім того, треба було ще знати спів самогласний і спів подібний (спів самогласний — це спів власної мелодії на задані псалми та ірмоси, а спів подібний — це спів власного складу на задану мелодію).

Більш-менш повну освіту вдавалося здобути не всім, бо дяк навчав за принципом: «учи так, щоб школи не відбив», тобто давав учням лише частину того, що знав. Особливо охочі до науки роками тинялися по селах, збираючи по крихті від різних дяків усе, що ті знали, і врешті ставали дяками особливо вченими або мандрівними. А той, хто збирався вступати до академії, мусив вивчити ще й латину.

Варто уявити собі, що означало бути освіченою людиною у ті далекі часи. Ця старожитна освіченість сполучала досить високу музичну підготовку з найпочатковішими літературними знаннями. Значною мірою така культура була орієнтована на релігійну відправу. В середині вісімнадцятого століття це був досить дійовий стимул, адже ревність у православ'ї була виявом національної консолідації у боротьбі з іновірним ворогом — польською шляхтою, татаро-турецькими поневолювачами.

Але православ'я поступово втрачає ці свої функції, а сама по собі потреба в релігійній відправі не може бути тривалим і дійовим стимулом розвитку писемності. Легко забували грамоту навіть священники. Ставленик, тобто учень парафіяльної школи, який готувався бути церковним причетником і сподівався у майбутньому отримати парафію, давав підписку, що прочитає катехізис. Але часто-густо він своїх зобов'язань не виконував. Багато попів після посвячення взагалі не тримали книжки в руках, залишаючись практично неписьменними.

Характер загальної тогочасної початкової освіти сприяв розвиткові народної музично-пісенної та малярської творчості. В XVII—XVIII століттях розквітають таланти Марусі Чурай та Івана Климовського.

Тож не дивно, що малий Гриць Сковорода сприймав слово як музично-живописний елемент, підходячи до письма як до образного мистецтва. Слово звучало йому наче музика; пізнати значення

книг, вкритих писемними знаками, було для хлопця майже те саме, що відчути красу мелодії. А ще були розповіді батька й матері, цікаві розмови старших увечері на колодках, співи старців, гуляння парубків і дівчат, народні прикмети й повір'я, кольорова книга природи.

У морозну різдвяну ніч хлопець іде селом — на снігу синіють примарні тіні, дорога рипить під чобітьми, підкинута ногою снігова грудка дзвенить, як скло, а серце б'ється дужче від чекання чогось незвичайного. Зорі на чорно-синьому небі не просто світять, хочеться думати, що своїм блиманням вони щось йому говорять, тільки треба бути дуже освіченим, щоб це зрозуміти. Все має свій прихований сенс, котрий відкривається уважному і допитливому оку.

Навесні однією з перших розквітає на лісових галявинах пухнаста сон-трава. Якщо покласти її під подушку, то що присниться, те й збудеться. Синіє в житі волошка. Це не просто зілля, яке треба виполоти. Колись красуня русалка заманила в поле і залоскотала молодого парубка, і він став волошкою.

Кує у лісі зозуля, птах-віщун. Раніш від інших птахів вона летить у вирій, найпізніше повертається, бо у неї ключі від чарівної країни-тепличини, де і влітку і взимку тепло й гарно. Вирій — це рай. Одні кажуть, що він десь коло моря, інші — що за морем, а ще кажуть, ніби він за повітряним морем. Там і місить Бог із святими красний коровай.

ЗМІСТ

Зерно	3
Палаюче серце	14
"Театр життя"	59
Осяяні смисли	111
Шляхи ведуть до людей	157
"Мати моя, Малоросія"	177
У пошуках свободи	196
Світ, який його ловив	214
Людина, яку ловив світ	228
"...Я ледве не торкаюся головою зірок"	261
"Республіка духу"	291
Час для сліз і час для сміху	323
Сковорода належить світові	352
Дати життя і творчості Григорія Савича Сковороди	380